

A. NOVYKOV
Hlukhiv

THE CONCEPTS OF «GOOD» AND «EVIL» IN OLEKSANDR DOVZHENKO'S ART WORLD

The article deals with the binary opposition of «good – evil», which is clearly seen in the Oleksandr Dovzhenko's film-story «Ukraine in the flame» («Ukrayina v ohni»). It is argued that a Ukrainian family of Lavrin Zaporozhets' contrasted with the family of a Cyprian Khutorniy on the one hand, and with the other – family of German Colonel Ernst von Krause (at the level of two warring Nations).

Key words: good and evil, Ukrainian and German families, the Cossacks and Nazis, Stalin and Hitler.

A. O. НОВИКОВ
г. Глухов

КОНЦЕПТЫ «ДОБРО» И «ЗЛО» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ МИРЕ АЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКО

В статье рассматривается концептуальная оппозиция «добро – зло», четко прослеживающаяся в киноповести А. Довженко «Украина в огне». Обосновывается, что украинская семья Лаврина Запорожца противопоставляется, с одной стороны, семье Куприяна Хуторного, а с другой (на уровне двух враждующих народов) – немецкой полковника Эрнста фон Крауза.

Ключевые слова: добро и зло, украинская и немецкая семьи, запорожское казачество и нацисты, Сталин и Гитлер.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2015

УДК 82-312.9:82.63

Л. М. ОВДІЙЧУК
м. Рівне
lilia_regi@ukr.net

ХРОНОТОП ЯК ЖАНРОТВОРЧИЙ ЧИННИК У СУЧАСНІЙ ФАНТАСТИЦІ ТА ФЕНТЕЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ

У статті розкрито особливості хронотопу у фантастичних творах і фентезі як визначально-жанротворчого чинника і важливого елементу в окресленні теми, змісту, розвитку сюжету й формуванні композиції. Проаналізовано різноманітні авторські моделі часу і простору у творах сучасних письменників Володимира Аренева, Л. Ворониної, М. і С. Дяченків, Галини Малик, Сергія Оксеніка, Галини Пагутяк, які пишуть у жанрі фантастичної прози та фентезі для підлітків.

Ключові слова: фантастична проза, фентезі, хронотоп, жанротворчий чинник.

Фантастична проза і фентезі – надзвичайно популярне читання в середовищі підлітків. Серед дитячих письменників виокремлюються такі відомі майстри означеного жанру: В. Ареньєв, М. і С. Дяченки, Галина Малик, Сергій Оксенік, Г. Пагутяк, – які, беручи за основу реальне життя, широко використовують у текстах фантастичні, міфологічні і містичні сюжети, образи, нереальні події для увиразнення певної авторської ідеї, пояснення явищ, що відбуваються у світі і незбагненні з точки зору логіки, або для протиставлення вигаданих образів реальним з метою впливу

(естетичного, виховного тощо) на читача. Про творчість дитячих фантастів є статті Н. Дев'ятко, Я. Дубинянської, Т. Качак, Л. Лебедівни, Н. Марченко, В. Пузія, де схарактеризовано загальні жанрово-стильові аспекти, частково йдеться і про хронотоп, проте спеціального дослідження цього питання немає. Пропонована наукова розвідка є спробою з'ясувати роль художнього часу і простору у творенні жанру сучасної фантастичної прози і фентезі для дітей.

Художній час і простір у літературному творі є предметом дослідження багатьох

українських і зарубіжних науковців, зокрема: М. Бахтіна, Н. Копистянської, Д. Лихачова, І. Роднянської, С. Скварчинської, З. Тураєвої. «Митці у своїх творах розкривають як частку власного світобачення своє розуміння і відчуття часу (індивідуального і суспільного, певною мірою загального в цю епоху) і створюють своєрідний художній світ з художнім часом, простором і ритмом його плину» [4, 35]. Час розглядають невіддільно від поняття художнього простору, що згодом трансформувалося у термін «хронотоп» (М. Бахтін). Більшість науковців трактує часопростір як змістовий, філософський і жанрово-структурний чинник творення художнього тексту. Дослідники фантастики як жанру: Е. Ілленков, Ю. Кагарлицький, Н. Савицька, Ц. Тодоров, О. Шарговська, – розглядали часопростір як визначальний елемент в окресленні теми, змісту, розвитку сюжету і формуванні композиції. Трактуючи фантастику як різновид прози, «у якій авторський вимисел від зображення дивно-незвичних образів, неправдоподібних явищ простягається до створення особливого – вигаданого, нереального, «чудесного» світу» [3, 1119], вчені поділяють фантастичну прозу на наукову фантастику, «чисту» фантастику; бойову і пригодницьку фантастику; альтернативну історію і географію та фентезі.

Наукова фантастика поєднує наукове і художнє осмислення дійсності. Різницю між науковою й «чистою» фантастикою вбачають у тому, що в першому випадку фантастичним є час, у другому – простір. «Інші види фантастичної прози (бойова, пригодницька) мають ознаки метажанрів, поєднуючи незвичайні події, динаміку їх розгортання з мотивами переслідування, таємничості, загадковості тощо» [1, 597]. «Якщо є незвичний феномен, то його можна пояснити подвійно – природними і надприродними причинами. Нерішучість у виборі пояснення й створює ефект фантастичного» [5, 25].

Літературознавці почали виокремлювати фентезі як жанровий різновид фантастики, де «використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, рицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією (А. Блеквуд, М. Пік, Д. Лавкрафт, Дж. Р. Р. Толкін), змальовані віртуальні світи з середньовічними реаліями,

нетехнічною психологією, де роль науки відіграє магія. Такі твори не підлягають прогнозуванню, логічному тлумаченню, як наукова фантастика. Натомість, у них панують фатум, бінарна етична опозиція «добро – зло», винагорода за подолання перешкод, присутність дива, «трансцендентне бачення» як вияв свободи...» [1, 693].

Фантастичні і фентезійні твори містять пригодницький сюжет, тому можна виокремити їх різноманітні модифікації: пригодницько-фантастичні, героїко-фантастичні, фантастичні детективи та фентезі: героїчне, бойове, міське, магічне, детективне. Жанр фантастики має свої особливості в розумінні часу і простору. «З погляду генеалогії, минуле належить історичним творам, сучасне – соціально-психологічним, майбутнє – науково-фантастичним, утопіям, антиутопіям. І всі три часи мають вихід із *сучасного*» [4, 38].

У тріаді «минуле, сучасне, майбутнє» письменники-фантасти надають перевагу майбутньому, у фентезі – минулому і сучасному. Сучасне для них – це тло (або зав'язка) подій, що відбуваються в іншому просторі й часі. Отже, час є жанрово-структурним чинником у фантастичних творах Сергія Оксеніка «Лісом, небом, водою», Володимира Арєнєва «Душниця», Л. Ворониної «Таємне товариство Боягузів та Брехунів».

Час – основа змісту трилогії Сергія Оксеніка «Лісом, небом, водою», де події відбуваються в майбутньому – після екологічної катастрофи. Люди, яким удалося врятуватися, виживають, пристосовуються до нових умов. Це час фабули (за С. Скварчинською), його рух фіксується через описи подій, їх зміни за причинно-наслідковим зв'язком чи за нібито випадковим збігом обставин тощо. Схожа роль часу у творі Володимира Арєнєва «Душниця», оскільки події тривають у майбутньому, відповідно для головних персонажів час є реальним, «своїм». Цей твір окремі дослідники відносять до філософського фентезі, тому що його основним лейтмотивом є філософія смерті, її сприйняття суспільством загалом і зокрема кожним його членом.

У творі Ворониної час є змістовим і жанротворчим чинником, оскільки фантастичний винахід одного з головних персонажів, пані

Соломії, – часоліт – працює в різних режимах, дозволяючи персонажам повернутися в минуле, побувати в майбутньому, впливаючи так на хід подій. Машина часу може подорожувати і в реальному часі, тобто поєднує всі складники: те, що було, є і що буде. Окрім того, у другій частині дилогії автор відправляє космічних прибульців, які збиралися завоювати землян, у часовий коридор, де вони гинуть. У фантастичній дилогії Галини Малик час є також елементом сюжетотворення: зокрема, це часовий розлом, у який потрапляє Хроня з твору «Злочинці з паралельного світу – 2». Там усе відбувається за своїми законами й іншим плином часу. Поєднання часових площин: минулого, сучасного і майбутнього, – дозволяє авторові сфокусувати увагу читача на основному – вічності, яка триває у часі й просторі, незалежно від людської волі.

Героїня трилогії про Королівство М. і С. Дяченків перебуває в різних часопросторових вимірах: на землі і в Королівстві. При цьому час зупиняється, оскільки відсутність Ліни не помітна реальному («товстому») світу, час якого неспівмірний з часом Королівства («тонкий» світ). Окрім того, у творі є ще одна трансформація часу – це Вбивця-час: своєрідний трансформований образ-символ – «бродячий час... найбезжалюгідніший убивця, вандал і руйнівник».

Г. Пагутяк у «Королівстві» прописує часи реальний і фантастичний, які існують паралельно й іноді взаємодіють: зміни в реальному житті, тобто в Серединному світі, знаходять тут продовження в інших світах: Граничному, Королівстві, Імперії. Час у Королівстві є також своєрідним моральним імперативом: «Лише часом можна виміряти правду».

В аналізованих творах дія відбувається в наші дні (за винятком текстів Сергія Оксеніка і Володимира Аренева). Головні герої живуть звичними реаліями вдома, у школі, займаються улюбленими справами, спілкуються з друзями, по-різному проводять вільний час. Однак вони потрапляють у ситуації, коли пригоди неминучі, оскільки зав'язка – це несподівана зустріч, таємнича подія, загадка, яку треба розкрити, бо від цього залежить чиясь доля, навіть життя. Звідси й інший вимір часу: «свій» і «чужий». Реальний

(соціально-історичний, за Н. Копистянською) час є «своїм» для більшості персонажів згаданих творів, тобто звичним, комфортним, а минуле чи майбутнє – це час «чужий», проте, здебільшого, не ворожий, а, навпаки, такий, що допомагає персонажам. Ліна (М. і С. Дяченки), Люцина (Г. Пагутяк), Клим (Л. Воронина), Хроня (Галина Малик) потрапляють у чужий простір і, відповідно, – в чужий час, де з ними відбуваються дивні пригоди, осмислення себе, усвідомлення відповідальності за вчинки, вибір між добром і злом.

Отже, трансформація часу, переплетення минулого, сучасного і майбутнього, одночасність подій у різних вимірах впливають на побудову сюжету та композиції і є основою творів фантастичного жанру.

Простір у художньому творі різноплановий. Н. Копистянська класифікує його за різними чинниками. Є локальний (зовнішній) і психологічний (внутрішній) [4, 85]. Отож, художній локальний простір фантастичних творів і фентезі здебільшого поєднує реальний і вигаданий письменниками світи. Автори текстів не пояснюють фантастичний світ, його місце знаходження, проте обумовлюють чинні там закони, які нічого спільного з земними не мають. У фантастичних (фентезійних) світах живуть міфічні, казкові, а також вигадані істоти.

Інші світи, створені уявою письменників, здебільшого існують паралельно. Наприклад, Королівство або тонкий світ (у Марини і Сергія Дяченків) взаємодіє з реальним світом через осіб з магічними здібностями, «посланців». У Галини Пагутяк художній простір охоплює чотири світи: Серединний, де живуть люди; Граничний, населений нечистою силою, Імперію (світ, де панує диктатор) та Королівство – досконалий світ вибраних.

Між цими світами є зв'язкові – ті, хто потрапляє добровільно чи мимоволі у «чужий» простір. Серед героїв є реальні персонажі і фантастичні істоти. Вони наділені такими рисами характеру, що спонукають до шляхетних чи ганебних, героїчних чи підступних учинків. Отож, «простір є не тільки тлом і місцем дії, а чинником, який впливає на людську свідомість, почуття, формує характер, фізичне і духовне обличчя дитини та дорослої особи» [4, 86].

Галина Малик створила паралельний світ, у якому все навпаки: люди помінялися місцями з тваринами. Такий прийом допомагає донести авторську ідею: у світі людей і тварин мають бути гармонійні стосунки, тому що на землі все створено для розумного співіснування всіх живих істот. Втручання у життя людей і тварин прибульців з паралельного світу: Пола, Тера і Гейста – прийом, обраний автором для розгортання сюжету. Власне, для того, аби зібрати в одному місці безпритульних покинутих тварин, птахів, хлопчика Хроню і навести лад у світі, де владарюють люди. У другій повісті-продовженні «Злочинці з паралельного світу – 2» автор занурює читача у світ пращурів, що знаходиться в часовому розломі. Там Хроня відчув себе частинкою цілого – свого роду і зрозумів, що він не самотній у цьому світі. Такий взаємозв'язок між різними світами не випадковий: автор наполегливо проводить думку про тяглість історії людства, про космічні закони вищої гармонії і рівноваги, яких сучасне цивілізоване людство має дотримуватися.

Просторові поєднання мають різні конструкції: світи дотичні, вставлені один в один, як Відьмина Печатка у Королівство в Дяченків, або ж Душниця, термінал для зберігання душ, своєрідний простір смерті, «вмонтований» у світ майбутнього у Володимира Арєнєва: світ предків, уміщений у часовий розлом у Галини Малик, тощо.

Простори в Дяченків поєднуються в часі, нашаровуються один на інший. Ліна Лапіна потрапляє в Королівство, а потім – у ще один паралельний світ, «За Відьмину печатку», у царство мертвих, де теж є декілька локальних просторів, наприклад, володіння принцятирана, принця-чуми, принця-саламандри.

Науковці визначають закритий і відкритий простір, перший з яких може бути небезпечний і емоційно негативний: у трилогії Дяченків простір, названий «За Відьминою Печаткою», небезпечний для головної героїні, ворожий, тому часто вона згадує рідний дім, свою кімнату в реальному світі. У такі моменти реальність з її проблемами видається Ліні відкритим та емоційно позитивним середовищем порівняно з випробуваннями у фентезійному світі. У «Королівстві» Галини Пагутяк –

навпаки: міська квартира, у якій залишається Люцина сама під час відрядження мами, хоч є відкритим, але емоційно негативним, небезпечним «завдяки» сусідам промтором. При цьому закритий простір – Королівство – стає порятунком і емоційно позитивним світом і для Люцини, і для її мами, оскільки це віднайдений «свій» світ.

Внутрішній простір – це відтворення автором почуттів, переживань героїв, які потрапляють до чужого світу. Ліна з трилогії Дяченків сприймає «чужий» світ по-різному: з цікавістю й острахом, проте у реальному світі їй не вистачає Королівства, тобто «тонкого світу», де вона відчувається сильною, безстрашною і значною – магом дороги. У паралельному світі вона знаходить близьких по духу людей, вчиться перемагати свої вади, оцінювати вчинки за високими моральними критеріями. Так само Хроня віднаходить у світі предків своє коріння, спорідненість і відчуває, що не самотній. Проте ці герої – лише гості у паралельних світах і повертаються назад, у реальний. Інші персонажі, наприклад, з твору Пагутяк, навпаки, потрапивши до Королівства, залишаються там назавжди, оскільки це їх середовище, досконаліше і ближче душі.

У творі «Душниця» внутрішній простір – переживання персонажів, обумовлені перебуванням у реальному світі (місто, школа, квартира, власна кімната) і в «потойбіччі» – Душниці. Сашко Турухтун – головний герой, навіть у власній кімнаті відчувається незатишно через присутність діда, а згодом – його душі в повітряній кульці. Проте цей дискомфорт переростає в моральні сумніви, співчуття, запізніле каяття, усвідомлення втрати, любов до близьких, душі яких перейшли в інший світ. Усе це підштовхує хлопчика до відчайдушного кроку: підмінити кульку з дідовою душею і відпустити душу бунтівного і спочатку незрозумілого дідуся на волю. Автор описує місто як простір, обснований дротами-душеловами. У місті є також простір смерті – Душниця – своєрідна в'язниця для душ померлих, де час від часу відбуваються бунти: душі хочуть на волю. Охорона ставиться до цього по-різному: хто з розумінням, дехто – зі злобою, ще інші – байдуже. Отже, далеке майбутнє людства, за Арєнєвим, невтішне, тому що не тільки

життя, але й смерть людини під контролем суспільства, відповідних державних органів. Фізичне тіло і тонка субстанція, душа, – ув'язнені. Тобто простір у творі закритий, допоки душа і тіло не доростуть до протесту і звільнення.

Сергій Оксенік створює зовсім інший світ. Хоча події відбуваються на Землі, але планета змінюється після екологічної катастрофи. Зовнішній простір окреслений автором назвою «Лісом, небом, водою». Він більш локальний, коли автор описує місця, де зупиняються мандрівники. У творі поєднано відкриті й закриті простори, вони змінюють один одного, нашаровуються, переходять один у другий. Внутрішній розкривається через переживання дітей, які мандрують у пошуках незараженої води. На них звідусіль чигають небезпеки, оскільки за тривалий час перебування Землі у стані посткатастрофи з'явилося безліч мутантів, потвор, ворожих людині. Тому внутрішній простір – це боротьба зі страхом і подолання його задля порятунку цивілізації.

Окрім зовнішнього і внутрішнього, є також простір природи, у межах якого виокремлюють закритий (краєвид) та відкритий (пейзаж) простір. У трилогії Сергія Оксеніка простір природи – жанротворчий і стилетворчий чинник. Події детерміновані авторським задумом: посткатастрофою цивілізації. Зміни в природному просторі тут – наслідок злочинних дій людини. Природа відповідно так само стає потерпілою. Усі пригоди Лисого, Лелі та інших дітей відбуваються в нібито реальному, але зміненому до невпізнаності ворожому фантастичному світі.

У творі природний світ сповнений описом різних локальних, закритих і відкритих, просторів: печер, підземелля, руїн колишніх будівель, лісових хащ, галявин, полів. Усе це заселене небезпечними тваринами, рослинами-мутантами, які не просто ворожі людям – полюють на них. Тобто людина з володаря і бездумного споживача, губителя природи перетворилася на маргінала, на чужорідне тіло на своїй планеті. Люди, які вижили, бояться невідомого доквілля. Багато хто з істот, з якими доводиться зустрічатися головним героям, – це виплід їх же фантазії або ж віддзеркалення власного страху.

Важливим жанротворчим чинником у фантастичних творах є хронотоп дороги. Зокрема, подорож у Руїну, до великого міста («Лісом, небом, водою»), у Королівство через інші чужі світи: Граничний, Імперію («Королівство» Галини Пагутяк), до місця заснування нового Королівства («Ключ від Королівства»), «За Відьмину Печатку» («Королівська обіцянка» М. і С. Дяченків) з метою заснувати новий «тонкий» світ, знайти собі місце в іншому світі, допомогти комусь із персонажів чи знайти порятунок для людства загалом.

Отже, час і простір у фантастичних творах відіграє жанротворчу роль, адже у тріаді «минуле – сучасне – майбутнє» перевагу надається майбутньому або ж поєднується реальний час із паралельним (вигаданим). Відповідно письменники описують «чужий» час, як того вимагає творчий задум: трансформація, переплетення минулого, сучасного і майбутнього, одночасність подій у різних вимірах впливає на побудову сюжету та композиції і є основою творів цього жанру.

Простір у фантастичному творі зображено без указівки на топографічну точність, проте в описах соціально-побутових деталей читач може визначити період чи добу (минулу або сучасну), а вигаданий простір – суть авторського задуму, підпорядкованого певній ідеї: інший (тонкий) світ, потойбіччя, планета Земля після екологічної катастрофи тощо. Зображуваний простір постає особливим – через протиставлення (закритий / відкритий), взаємопереплетення (зовнішній / внутрішній), почуттєвий аспект (емоційно позитивний чи негативний). Наповнення простору в основному теж має ознаки синкретизму – поєднання аспектів реальних, фантастичних, міфологічних. Хронотоп у фантастичних творах виконує не тільки функцію жанротворення, але й стилетворчу роль, проте це питання може бути предметом іншої наукової розвідки.

Список використаних джерел

1. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К. : Академія, 2007. — Т. 2. — 624 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К. : Академія, 2007. — 752 с.
3. Муравйов В. С. Фантастика // Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред.

- А. Н.Николюкина. — М. : Интелвак, 2001. — С. 1119—1125.
4. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : моногр. / Нонна Копистянська. — Львів : ПАІС, 2012. — 344 с.
5. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Цветан Тодоров ; пер. с фр. Б. Нарумова. — М. : Дом интеллект. книги, 1999. — 144 с.

L. OVDIJCHUK
Rivne

CHRONOTOPE AS A FACTOR OF GENRE FORMATION IN MODERN FANTASTIC AND FANTASY FOR CHILDREN

The article deals with the features of chronotope in fantastic works and fantasy as a main genre forming element and an important factor in defining the theme, content, plot development and composition formation. Various authors' models of time and space are analyzed in the contemporary writers' works such as V. Arenev, L. Voronyna, M. and S. Dyachenko, Galyna Malyk, Sergij Oksenyk, G. Pahutyak who write in the genre of fantastic prose and fantasy for teenagers.

Key word: fantastic works, fantasy, chronotope, genre forming element.

Л. Н. ОВДИЙЧУК
г. Ровно

ХРОНОТОП КАК ЖАНРОТВОРЧЕСКИЙ ФАКТОР В СОВРЕМЕННОЙ ФАНТАСТИКЕ И ФЭНТЕЗИ ДЛЯ ДЕТЕЙ

В статье раскрыты особенности хронотопа в фантастических произведениях и фэнтези как главного жанротворческого фактора и важного элемента в определении темы, содержания, развития сюжета и формирования композиции. Проанализированы различные авторские модели времени и пространства в произведениях современных писателей Владимира Аренева, Л. Ворониной, М. и С. Дяченко, Галины Малик, Сергея Оксенюка, Галины Пагутяк, пишущих в жанре фантастической прозы и фэнтези для подростков.

Ключевые слова: фантастическая проза, фэнтези, хронотоп, жанротворческий фактор.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2015

УДК 141.78:821.161.2

I. M. ONIKIENKO
м. Кривий Ріг
onikienko1993@mail.ru

КІТЧ У ЖАНРОВІЙ СТРУКТУРІ РОМАНУ С. ЖАДАНА «ДЕПЕШ МОД»

У статті досліджуються деякі аспекти феноменології кітчу С. Жадана. Кітч розглядається як спосіб перекодування культурних знаків епохи 90-х років ХХ ст. Виокремлено три мікромоделі масової культури, презентовані релігійним, поп-культурним і політичним кітчем. Розкрито можливості кітчу в показі розриву мистецтва з релігією, етикою, політикою та механізми перетворення мистецтва й ідеологічних міфів на товар.

Ключові слова: кітч, симулякр, культурні коди, мікромоделі масової культури.

Масовій культурі властива стилізація, спрощення і опредметнення відомих культурних типів і кодів. Розв'язання проблеми перекодування культурних знаків у романі «Депеш Мод» розкриє деякі аспекти феноменології кітчу С. Жадана. Автор удається до

кітчу як неякісного мистецтва, несмаку, примітиву, щоб показати розрив мистецтва з релігією, етикою, політикою, що став визначальним для антикультури 90-х років. Метою пропонованого дослідження є розгляд кітчу С. Жадана як мікромоделі масової культури в